

dr L.D. Meijers

Arm en rijdend op een ezel

messianisme in het huidige jodendom

dr L.D. Meijers

Arm en rijdend op een ezel

messianisme in het huidige jodendom

Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar vanwege de Stichting Amsterdamse Akademie voor Jodendom op de bij de faculteit der sociaal-culturele wetenschappen gevestigde bijzondere leerstoel antropologie van het jodendom aan de Vrije Universiteit te Amsterdam op 6 juni 1994.

vrije Universiteit amsterdam

ARM EN RIJDEND OP EEN EZEL MESSIANISME IN HET HUIDIGE JODENDOM

Dames en heren,

Alvorens dit college aan te vangen, voel ik mij gedrongen u een waarschuwing te geven. Het thema van deze lezing luidt 'arm en rijdend op een ezel; messianisme in het huidige jodendom'. Ik zal een voordracht over dit onderwerp houden, die primair van sociaal-wetenschappelijke aard is. Dat wil zeggen, dat ik geen metafysische waarheden verkondig dan wel ontken, niet waar het mijn eigen overtuiging aangaat dan wel de overtuigingen van anderen. Wie meent, dat ik waarheidsvragen aansnijdt, legt mij meer in de mond dan die mond uitsprekt. Alle opmerkingen, die ik maak, zijn het resultaat van pogingen om - wat ik noem - de natuurlijke, de maatschappelijke kant van religieuze ontwikkelingen, te begrijpen. Ik ben er namelijk heilig van overtuigd - een beter woord ken ik niet in dit verband - dat elk religieus verschijnsel tevens een maatschappelijk verschijnsel is. Wie werkelijk gelovig is, gelooft ook dat de Schepper de maatschappelijke ordening dusdanig gereed maakt voor Zijn openbaring, dat er op aarde een voedselrijke bodem kan ontstaan om die manifestatie te ontvangen. Als wetenschapper laat ik mij alleen uit over de groei en de samenstelling van die bodem, in casu de maatschappelijke kontekst, waarin de ontwikkeling van een religieus gebeuren plaatsvindt. Over de intrinsieke waarde van het verschijnsel doe ik geen uitspraken, omdat onderzoek van het buiten-empirische niet tot het terrein van de wetenschap behoort. Ik verzoek u om deze opmerking van mij serieus te nemen.

Eén van de voorname aandachtspunten van de culturele antropologie is altijd het ontstaan van profetische en messianistische bewegingen geweest (vgl. Köbben 1964:94 e.v.). Over het algemeen zijn deze bewegingen de geschiedenis ingegaan als uitingen van sociaal protest, die verlichting aan de verdrukten en vernederden dienden te bieden (Köbben 1964:95). Er zijn verder allerlei opvattingen over dit onderwerp. In een poging om eens een ander geluid te laten horen, heeft bijvoorbeeld Verrips (1980) in een niet onaardig opstel geprobeerd ons ervan te overtuigen, dat millenaristische verschijnselen zelfs het gevolg van voedselvergiftiging kunnen zijn.

Soms worden deze bewegingen anders genoemd, omdat ze een iets ander karakter bezitten, maar ze komen alle overeen in de zin, dat het steeds om bewegingen gaat die op grond van de buiten-empirische revelaties van religieuze specialisten een nieuwe toekomst voor een bepaalde gemeenschap of voor de gehele mensheid voorstellen (vgl. Cohn 1978:13). Het is vrij onbelangrijk of we deze bewegingen messianistisch of millenaristisch noemen dan wel profetisch. What is in a name? Veel voorname is, dat de geschiedenis van de mensheid gekenmerkt wordt door het steeds weer opnieuw ontstaan van zulke bewegingen. En, wanneer het niet om bewegingen gaat, die traditioneel aldus betiteld worden dan gaat het toch om bewegingen, waarin bovennatuurlijke boodschappen centraal staan, die gericht zijn aan de mensheid of aan de uitverkorenen en die in die betekenis messianistische trekken vertonen (vgl. Bax 1991b). Terecht zegt Cohn, dat binnen het genre een enorme verscheidenheid bestaat (Cohn 1978:14).

Ook het jodendom kent zijn messianistische bewegingen. We kunnen zelfs zeggen, dat het traditionele jodendom een messianistisch karakter bezit. In zijn dertien geloofspunten rekent Maimonides het geloven in de komst van Mosjiach, de Messias, tot de fundamenten van het jodendom. In het dagelijkse gebed vraagt de orthodoxe jood drie keer per dag om de komst van Mosjiach: "Blaas op de grote ramshoorn om onze verlossing aan te kondigen en heft de banier om onze ballingen in te zamelen en zamel hen in van de vier hoeken der aarde tot ons land." Een orthodoxe jood, die niet werkelijk in de altijd mogelijke komst van Mosjiach gelooft, spreekt drie keer per dag zijn gebeden ijdel uit. Het maakt echter een wereld van verschil uit of messianisme in het jodendom zich manifesteert in hoopvolle gebeden dan wel in de claim, dat Mosjiach er al is. Ook wat dit laatste aangaat, zijn er - zoals we zullen zien - nuances aan te brengen. Historisch is het dikwijls voorgekomen, dat men iemand ervan verdacht Mosjiach te zijn. Een goed voorbeeld is de geleerde Rabbi Akiwa, die in de tijd van de Romeinse bezetting van Judea leefde en die de bekende Bar Kochba als Mosjiach beschouwde. Er zijn ook in de laatste paar honderd jaar chassidische leiders en andere mystici geweest, die dergelijke uitspraken hebben gedaan¹.

We kunnen echter pas van een deviante messianistische beweging spreken wanneer niet alleen iemand zegt Mosjiach te zijn, maar tege-

lijkertijd rituele veranderingen aanbrengt. De joodse wet geldt voor altijd en eeuwig. Verandering van de wet geldt in het jodendom als ketterij.

We kunnen ons afvragen of het jodendom zich met een messiaanse toekomstverwachting wezenlijk van andere religies onderscheidt. Ik denk van niet. Ik vermoed, dat een toekomstverwachting van een nieuwe en betere wereld één van de voornaamste kenmerken van elke grote religie is, alhoewel het ongebruikelijk is om deze kwaliteit in de definitie van religie op te nemen. De reden is waarschijnlijk, dat we menen, dat we dan een fundamenteel onderscheid aanbrengen tussen de zogenaamde wereldreligies, die zich onderscheiden door hun universalistisch karakter en de clanreligies, die zich beperken tot het wel en wee van de eigen gemeenschap².

Ik denk echter, dat messianisme, een heilsverwachting in de één of andere vorm, als het meest wezenlijke van religie kan worden beschouwd. Het jodendom onderscheidt zich echter van andere religies in het geloof, dat de messiaanse tijd elk ogenblik kan aanbreken.

Het jodendom verschilt dan eigenlijk alleen van wat wij messianistische bewegingen plegen te noemen in de zin, dat er geen nieuwe rituelen tot standkomen en geen oude worden afgeschaft om de messiaanse tijd te bewerkstelligen. Waar dat wel gebeurt, moeten we van een heterodoxe messianistische beweging spreken. Het is overigens goed mogelijk en ook voor de hand liggend, dat een dergelijke beweging zich tot een gewone huis-, tuin- en keukenreligie ontwikkelt, evenzeer als messianistische bewegingen uit gevestigde religies voortkomen.

MESSIANISME IN HET JODENDOM

Het jodendom heeft heel wat messianistische bewegingen gekend, die zich soms tot nieuwe religieuze varianten ontwikkelden en soms alleen nog in de geschiedenisboekjes bestaan. Het eerste christendom kan bijvoorbeeld als een messianistische beweging worden beschouwd, die uit het jodendom voortkwam (Werblowsky 1958:106). Het koesterde een allesomvattende heilsverwachting, schafte oude rituelen af en voerde nieuwe in. Het groeide uit tot een aantal christelijke religies. Verder zijn vooral de bewegingen van Shabbattai Tswi en Jakob Frank bekend. Vooral de eerste is uitvoerig door Scholem (1973) beschreven. In beide bewegingen koesterde men verwachtingen om trent een nieuwe wereld. Oude rituelen werden vervangen door

nieuwe, maar uiteindelijk bleven deze bewegingen niet of nauwelijks bestaan. De Shabbattiaanse beweging bleef voortleven bij de Turkse Dönme, maar ook deze variant heeft bijna geen aanhang meer. De ouderen waren tot voor kort devote Shabbattianen en de jongeren zijn geseculariseerd dan wel tot het orthodoxe jodendom toegetreden (Birnbäum 1951:423).

Er zijn meer messianistische bewegingen geweest. Sommige zijn beter bekend dan andere. Bijvoorbeeld in het negentiende eeuwse Jemen ontstond een messiaanse beweging, die een aantal jaren floreerde, maar deze beweging heeft geen levende erfenis achtergelaten (Nini, 1991). Tenslotte ontstond in de negentiende eeuw de Zionistische beweging, waarvan de orthodoxe variant messianistische facetten bezit. Vooral de bekende rabbijn Abraham Izak Kook brak met de opvatting, dat het verboden zou zijn om tot de komst van Mosjiach te wachten met de terugkeer naar Israël (Weissbrod 1982:267-268). Het in veel synagogen wekelijks uitgesproken gebed voor de staat Israël, waarin de staat wordt gekenschetst als 'het begin van onze verlossing', bevestigt deze messianistische achtergrond. Verder gelden zeer uitgesproken messianistische idealen in deze tijd vooral voor de *Goesj Emoëniem*, het 'Blok der Getrouwen', dat als ultieme waarde de messiaanse verlossing in zijn vaandel voert (Avruch 1979:26). Messianisme is dus een zeer op de voorgrond tredende trek van orthodox jodendom.

Joods messianisme is recentelijk weer opnieuw onder de aandacht gekomen, zoals uit tal van internationale publikaties blijkt. Zo stond in de New York Times Magazine (15-3-1992) een lang artikel over de Lubavitcher Rebbe, Rabbi M.M.Schneerson, dat vooral biografische gegevens over de Rebbe bevatte. Het was geschreven ter gelegenheid van zijn negentigste verjaardag. Er werd tevens vermeld, dat de Rebbe de komst van de Mosjiach binnen afzienbare tijd verwacht. Ook in Time (16-3-'92) stond een dergelijk artikel. Het vaderlandse 'Onze Wereld' van november '91 vermeldde zelfs op haar omslag 'De Messias komt'.

Waarom speelt messianisme in de Lubavitcher beweging sinds enige jaren zo'n belangrijke rol? Om welk gedachtengoed gaat het en kunnen we de opkomst van messianisme in dit religieuze regime, in elk geval in zijn specifieke vorm, sociologisch verklaren³?

LUBAVITCHER MESSIANISME

Er zijn in het jodendom verschillende, naast elkander voorkomende opvattingen over het tijdstip van de komst van Mosjiach. Rabbi Menachem M. Schneerson, de Lubavitcher Rebbe, heeft in zijn geschriften veel aandacht aan dit onderwerp besteed (vgl. Schneerson 1962:68-76). Eerst en vooral is het uitgangspunt, dat de messiaanse tijd op een zeker ogenblik als een gepredestineerd doel van de schepping moet aanbreken. Het is echter afhankelijk van de mens of dat vroeger dan wel later zal gebeuren. In elk geval leidt het in acht nemen van de G'ddelijke voorschriften uiteindelijk tot de messiaanse tijd. Wanneer de mens dat verdient, komt Mosjiach op een wolk (Talmoed Sanhedrin 98A; Daniel 7:13) en in het tegenovergestelde geval doet hij "arm en rijdend op een ezel" zijn intrede (Zecharja 9:9).

Volgens Pirké d'Rabbi Eliëzer (Perek 31) is de ezel, waarop Mozes zijn vrouw en kinderen deed rijden (Exodus 4:20), dezelfde ezel, die Abraham zadelde om Izak te offeren (Genesis 22:3) en dezelfde, waarop Moshiach zich zal openbaren, zoals er staat: 'arm en rijdend op een ezel'. Het is mij overigens opgevallen, dat de Middeleeuwse commentator op de Tora, Rasjé niet zegt, dat Mosjiach op een ezel Jeruzalem zal binnenrijden of iets dergelijks, maar dat Mosjiach zich op een ezel zal openbaren. Daarmee impliceert hij wellicht, dat de ezel in de Tora de symbolische meerwaarde van onthulling of openbaring bezit.

De Lubavitcher Rebbe gaat in op de verschillende teksten, waarin de ezel in de Tora voorkomt. Hij legt uit, dat er een wereld van verschil is in de wijze, waarop Abraham zijn ezel gebruikt en de manier, waarop Mozes dat doet. Abraham legt er het offermes op en het hout voor het offer, terwijl Mozes zijn vrouw en kinderen op de ezel laat rijden. Hij voegt hier aan toe, dat hout en offermes onpersoonlijke gebruiksvoorwerpen zijn. Vrouw en kinderen zijn echter van een persoonlijke aard (Schneerson 1962:71). Zij maken in zekere zin deel uit van iemand. Bij Mosjiach staat er echter, dat hijzelf de ezel berijdt.

Vervolgens citeert hij de verklaring van de Baäl Sjem Tov (1698-1760), de stichter van de chassidische beweging, dat *chamor*, ezel, op *chomer*, materie, slaat (Schneerson 1962:32). Zoals u wellicht weet, zijn de medeklinkers van een Hebreeuws woord bepalend voor zijn betekenis. Het gaat niet om de uitspraak, maar om de schrijfwijze. De woorden *chamor* en *chomer* komen dan met elkaar in stamletters overeen, hetgeen de eerder genoemde symbolische meerwaarde van de term *chamor*, ezel, bevestigt. Het gaat blijkbaar om veel meer dan

alleen maar een fysieke ezel. Waar er in de Tora over een ezel wordt gesproken, duidt men op materie. In de tijd van Abraham was de mens slechts in staat om op eigen kracht de materiële wereld tot zijn bestemming te brengen. Als gevolg was Abraham slechts zeer ten dele in staat om de materie te verheffen. Om die reden legde Abraham slechts onpersoonlijke voorwerpen op de ezel. Mozes stond aan de voet van de Sinai, waar de Tora geopenbaard werd. Dat wil zeggen dat Mozes niet alleen over zijn eigen spirituele krachten beschikte, maar - dankzij de G'ddelijke openbaring, die van hoog naar laag kwam - er nieuwe krachten kreeg om de wereld tot zijn bestemming te brengen. Hij plaatste immers zijn vrouw en kinderen op de ezel. Mosiach rijdt zelf op de ezel: het werk is dan gedaan. De mens verheft zich boven de materie. De wereld is tot zijn bestemming gebracht.

De consequentie van deze redenering is, dat de verlossing tot stand komt doordat er een moment in de geschiedenis van de mensheid aanbreekt, waarop de bestemming van de wereld is bereikt (Schneerson 1962:69). Dat gebeuren is echter in eerste instantie niet zintuigelijk waarneembaar. Stelt u zich een emmer water voor. Elke liter, die erbij komt, verhoogt weliswaar het waterpeil, maar het is pas duidelijk, dat de emmer vol is, wanneer het water over de rand loopt. Als het water de rand is genaderd, ontstaan enkele druppels om de emmer te doen overlopen.

Door het voldoen aan de G'ddelijke Wil, zoals die zich openbaart in de Tora, door het volbrengen van alle ge- en verboden, de *mitswoth*, wordt de emmer vol. Er komt dan een moment, dat zelfs een enkele *mitswa* voldoet om het uiteindelijke doel te bereiken (vgl. Scholem 1958:304). Dit betekent, dat de verworping van de wereld geen bewijs is voor het niet aanbreken van de messiaanse tijd, maar eerder het tegenovergestelde. Wanneer de messiaanse tijd nabij is, zullen de machten van het kwaad zich tot het uiterste verzetten om te voorkomen, dat hun heerschappij ten einde raakt. De mens kan dan menen, dat de verlossing veraf is, maar het tegenovergestelde is waar. Dankzij de inspanningen gedurende vele eeuwen gedaan, is de verlossing juist nabij.

Dit gedachtengoed leidt tot een specifiek ethos, waarin het lijden en het kwaad psychologisch te verwerken zijn, omdat zij opgevat kunnen worden als de pijnen, waarmee de verlossing gepaard gaat. Pogroms en vervolgingen zijn historisch vaak zo geduid. Juist daar, waar de maatschappelijke omstandigheden de ondergang van de joodse gemeenschap leken in te luiden, was de enige troost, dat dit

welhaast moest betekenen, dat de verlossing nabij was. Vanuit de joodse denk- en voorstellingswereld mag men daarom de messiaanse tijd vooral verwachten in tijden, dat de wereld door kwaad geregeerd wordt. Hoewel de wereld altijd kwaad heeft gekend, is het kwaad - dankzij onze verbeterde communicatiemogelijkheden - zelden zo tastbaar nabij geweest en dankzij ons toegenomen technisch vermogen, is het kwaad nimmer op zulk een schaal bedreven als in deze tijd.

Begin van dit jaar stuurde Professor Mary Douglas mij enkele van haar laatste scheppingen, waarvan er één het verhaal van Bileam behandelt, de heidense profeet, die door koning Balak verzocht wordt om het Joodse volk te vloeken, maar daarentegen - geheel tegen de bedoeling van de koning - het volk zegent. Zij komt tot de conclusie, dat Bileam en Balak symbolen zijn voor de politieke verhoudingen in een bepaalde fase van de joodse geschiedenis (Douglas 1993:426). In ditzelfde artikel laat zij *en passant* verschillende opvattingen over Bileam de revue passeren. Eén daarvan stelt Abraham en Bileam tegenover elkaar. Ook de joodse traditie beschouwt Abraham en Bileam als antipoden. In de 'Spreuken der Vaders' (5:19) wordt deze tegenstelling zeer expliciet gemaakt: 'Ieder, die deze drie dingen bezit, behoort tot de leerlingen van Abraham en wie drie andere dingen bezit, behoort tot de leerlingen van de booswicht Bileam' en dan volgen er een aantal fraaie en minder fraaie kwaliteiten. Vervolgens lezen we: 'De leerlingen van Abraham eten op deze wereld en hun nalatenschap is de volgende wereld. Maar Bileams leerlingen beërven de hel en dalen af in de afgrond.' Met andere woorden: navolging van Abraham leidt tot het ultieme goed en van Bileam tot het ultieme kwaad. Niettemin profeteerde Bileam volgens Maimonides (Hilchoth Melachim 11:1), in zijn poging om het Joodse volk te vloeken, over de komst van Mosjiach. Met andere woorden: zelfs het kwaad maakt deel uit van het verlossingsproces.

Deze tegenstelling blijkt tot in allerlei details te worden doorgevoerd. Ook Bileam zit op een ezel, al is het dit keer een ezelin. Het Hebreeuwse woord, dat gebezigd wordt, *aton*, is echter een geheel ander woord, dat op geen enkele manier verwant is met *chamor*, ezel. Mary Douglas - in navolging van anderen - vertaalt de naam Bileam als 'heer van het volk' (1993:425). Ik meen echter dat deze vertaling ronduit foutief is. Er staat niet *baäl am* - heer van het volk - maar naar ik meen, gaat het om andere stamletters, om *beli am*, zonder volk. De tegenstelling blijft dan gehandhaafd, want Abraham betekent immers volgens Rasjje ter plaatse 'vader van vele volken'. Het is overigens opmerkelijk, dat de relatie tussen Abrahams ezel als symbool voor *chomer*, materie,

ook anderszins in de woorden voor ezel en materie opgesloten ligt. Immers, de Hebreeuwse stamletters van *chomer* en *chamor*, materie en ezel, komen in getalswaarde overeen met de letters van Abraham, namelijk 248. De wereld dient tot zijn bestemming te worden gebracht door het in acht nemen van de 248 geboden. Goed en kwaad worden op deze manier expliciet tegenover elkaar gesteld. In de messiaanse tijd regeert het goede en tot dan het kwaad.

'HE IS ON THE WAY'

In de tientallen jaren, dat ik mij met de Lubavitcher beweging heb beziggehouden, is mij altijd de grote zekerheid onder de chassidiem opgevallen, dat de Lubavitcher Rebbe zich uiteindelijk als Mosjiach zou openbaren. Die zekerheid is niet van vandaag of gisteren, maar al meer dan dertig jaar geleden werd de Lubavitcher Rebbe door zijn volgelingen voor Mosjiach gehouden. Ook toen een mij bekende informant aan de Rebbe de vraag stelde of hij Mosjiach was en het antwoord luidde "nee", waren de chassidiem niet van deze gedachte af te brengen. De Rebbe antwoordde niet alleen "nee", maar antwoordde op een volgende vraag van deze informant, dat toch alle chassidiem zeggen dat de Rebbe Mosjiach is: "zeg dan tegen de chassidiem, dat ik niet Mosjiach ben." Mijn informant verliet de kamer van de Rebbe - zo vertelde hij mij dit voorval - en zei tegen de omstanders, die buiten te wachten stonden, dat de Rebbe hem gezegd had, dat hij niet Mosjiach was en dat hij dit aan de chassidiem moest overbrengen. De reactie bevreemde hem. Eén van hen zei het volgende: "Je hebt nu je taak gedaan, want je hebt ons dit verteld. Vertel het verder aan geen mens." Bij diezelfde gelegenheid legde de Rebbe aan de betrokkene uit, dat Mosjiach een levende joodse geleerde is, die de leeftijd van twintig bereikt heeft en die er zich zelf misschien niet van bewust is, dat dit zijn bestemming is. "Hij moet een levend iemand zijn," aldus de Rebbe, "want anders zouden wij niet kunnen geloven, dat Mosjiach zich op elk ogenblik kan openbaren." De Rebbe doelde daarmee op de opvatting, dat er in alle tijden en in alle geslachten iemand moet zijn, in wie de ziel van Mosjiach huist. Wie die persoon is, is echter onbekend. Traditioneel is Mosjiach de voornaamste *tsaddiek*, de voornaamste rechtvaardige van de generatie, die tegelijkertijd een afstameling uit het Davidische koningshuis moet zijn (vgl. Maimonides Hilchoth Melachiem 11:4). Aan de laatste voorwaarde valt gemakkelijk te voldoen. Er zijn nogal wat belangrijke rabbijnenfamilies, waarvan de

leden door de eeuwen heen orthodoxe leiders hebben opgeleverd en die hun afstamming op koning David terugvoeren. Veel chassidische rebbes behoren tot deze families. Chassidiem kunnen dus gemakkelijk menen, dat hun Rebbe, die zij als de allergrootste *tsaddiek* van hun tijd mogen beschouwen, tevens Mosjiach zal blijken te zijn, wanneer de messiaanse tijd aanbreekt. Dezelfde opvatting is ook bekend bij andere chassidiem.

Het voornoemde gesprek tussen de Rebbe en mijn informant, vond ongeveer zo'n jaar of vijftien geleden plaats. Onder de Lubavitcher chassidiem gonst het nog steeds van de geruchten. Dat is niet geheel onbegrijpelijk, want de Lubavitcher Rebbe heeft herhaaldelijk en in niet mis te verstane bewoordingen te kennen gegeven, dat de messiaanse tijd nabij is en dat men zich daarop dient voor te bereiden. Hij heeft echter in al deze jaren zelfs niet één maal gezegd "en ik ben die Mosjiach⁴."

Niettemin ontleen de chassidiem aan de uitspraken van de Rebbe meer dan de Rebbe eigenlijk ooit heeft gezegd. Dat zijn uitspraken die meerwaarde krijgen, vinden veel chassidiem overigens vanzelfsprekend. In de eerste plaats is het nog niet voorgekomen, dat de Rebbe iets heeft voorspeld, dat niet is uitgekomen. Ver voor de massale emigraties van de Russische joden naar Israël plaatsvonden - zo'n drie jaar eerder - heeft de Rebbe de Israelische regering geadviseerd om een groot aantal woningen voor Russische joden te bouwen. Niemand kon zich in die jaren voorstellen, dat er een dag zou komen, waarop het de Russische joden zou vrijstaan om de Sovjet-Unie te verlaten. Niemand kon het zich voorstellen, dat de voorspelling van de Rebbe dat het tijdens de Golfoorlog in Israël "veiliger zou zijn dan in New York" bewaarheid zou worden. Geen van de negenen-dertig scuds, die op Israël zijn afgevuurd, heeft immers directe slachtoffers gemaakt. De chassidiem geloven dus en niet zonder reden, dat - wanneer de Rebbe zegt, dat de messiaanse tijd nabij is - de Rebbe ook meent wat hij zegt. In de tweede plaats voegen de chassidiem hier aan toe - volgens de redenering, dat de Mozesfiguur van de generatie Mosjiach moet zijn - dat de Rebbe zelf Mosjiach is. Dat laatste is echter een veronderstelling, die nooit door de Rebbe is geopperd. In het Lubavitcher messianisme dienen we twee verschillende zaken uit elkander te houden. Aan de ene kant is er de voorspelling van de Rebbe, dat Mosjiach aan het komen is. Aan de andere kant zijn het de chassidiem, die daaruit hun eigen conclusies trekken⁵.

De Rebbe blijft met zijn uitspraken binnen de grenzen van de joodse traditie. Er zijn meer voorbeelden te geven van leidende rabbijnen, die zulke uitspraken hebben gedaan. Messianisme vormt immers een wezenlijk deel van het joodse gedachtengoed en in elke generatie moet zich iemand bevinden, die potentieel Mosjiach is. De uitspraken van sommige chassidiem, dat de messiaanse tijd eigenlijk al zou zijn aangebroken en de handelingen, die zij in dat kader verrichten, gaan echter net een stapje verder en vragen om een sociaal-wetenschappelijke verklaring.

De woorden van de Rebbe zijn op zichzelf duidelijk. De messiaanse tijd is nabij. De opdracht van de Rebbe om alle talmoedische en andere passages uit de joodse literatuur te bestuderen, die met Mosjiach te maken hebben, is niet voor tweeërlei uitleg vatbaar. In het bijzonder heeft de Rebbe op de teksten van Maimonides gewezen, waarin deze de kenmerken van Mosjiach noemt: "denk niet, dat Mosjiach tekens of wonderdaden zal verrichten of iets nieuws in de wereld zal brengen of de doden zal doen herleven of iets dergelijks...want de wetten van de Tora zijn voor eeuwig. Het is ons niet toegestaan eraan toe te voegen of ervan af te nemen" (Maimonides Hilchoth Melachim 11:3). De komst van Mosjiach geschiedt dus volgens de joodse traditie op een natuurlijke wijze.

Er zijn verder allerlei veelzeggende aanwijzingen. Zo is er een uitspraak van de Zanger Rov, die langer dan een eeuw geleden leefde, dat Mosjiach er is wanneer Rusland uiteen zal vallen. Eén van de vorige Lubavitcher Rebbes zou volgens mijn informanten omstreeks de Russische Revolutie hebben gezegd, dat hij geen eind zag aan het communisme. Deze uitspraak werd toen al in die zin geïnterpreteerd, dat hij daarmee bedoeld zou hebben, dat het communisme tot aan de messiaanse tijd zou blijven. Onder de chassidiem wordt dan ook de Exodus van de Russische joden naar Israël als een aanwijzing gezien van hetgeen gaat komen. De oorspronkelijk uit Wit-Rusland en de Oekraïne afkomstige Lubavitchers weten, hetzij uit ervaring, hetzij uit de verhalen van ouders en grootouders hoe de joodse orthodoxie onder Stalin op de meest afgrijpselijke wijze onderdrukt en vervolgd is. Vrijwel iedereen heeft verwanten, die vijf, tien of zelfs wel twintig jaar in Sowjetkampen hebben doorgebracht.

Er zijn vele andere opmerkingen te maken, die als tekenen aan de wand kunnen worden beschouwd voor de opvatting dat de messiaanse tijd nabij is. De Lubavitcher Rebbe, die momenteel na een ernstige hersenbloeding in een uiterst zwakke conditie verkeert en

niet kan spreken, heeft in de jaren voor dit gebeuren gezegd, dat hij het zijne had gedaan om Mosjiach te brengen, maar dat het nu verder aan de chassidiem was om de komst van Mosjiach te bewerkstelligen (Landau 1993:82)⁶.

Latere uitspraken, sommige vlak voor zijn ziekte gedaan, benadrukten nogmaals in niet mis te verstane bewoordingen, dat de mensheid zich op de komst van de Mosjiach diende voor te bereiden.

Voor al het verzoek van de Rebbe aan de chassidiem om nu zelf aan de zaak van de Verlossing verder te werken, heeft sommigen tot bizarre handelingen aangezet⁷.

Vele chassidiem interpreteerden de woorden van de Rebbe op de traditionele manier. De messiaanse tijd ontstaat in de eerste plaats door inkeer en door het veelvuldig geven aan liefdadigheid. Anderen meenden echter, dat de Rebbe doelde op acties waardoor men de komst van Mosjiach zou kunnen forceren. Om die reden werden er over de gehele wereld handtekeningenacties gevoerd, waar men ondertekende dat de Rebbe zich als Mosjiach diende te openbaren. Op een zeker ogenblik hebben sommige Amerikaanse en Israëlsche chassidiem zelfs actie gevoerd om Mosjiach te kronen. Er werd geld ingezameld en er waren vrouwen, die hun sieraden beschikbaar stelden om de kroon te vervaardigen. Het sekretariaat van de Rebbe heeft hieraan een einde gemaakt. Een van de leiders van deze actie had al eens eerder de Rebbe een vliegticket aangeboden om naar Israël te komen. De Rebbe toonde zich echter niet geïnteresseerd. Hij zei bij die gelegenheid: "als ik een ticket wil kopen, kan ik dat wel zelf doen."

Er is een aantal verschillende groeperingen in Lubavitch. Er is een zwijgende meerderheid, die de mening is toegedaan, dat de Rebbe potentieel Mosjiach is. Er zijn bovendien tenminste twee met elkander rivaliserende elites, die vooral aanhangers tellen onder de chassidiem, die leidende functies in één van de vele Lubavitcher organisaties innemen⁸.

Voor al onder de leden van één van deze partijen zijn er chassidiem, die menen, dat de Verlosser er eigenlijk al is, maar met spirituele middelen gedwongen moet worden worden om zich als zodanig te manifesteren.

In navolging van McGuire (1983), die indertijd een lans heeft gebroken om het machtsperspektief met betrekking tot religieuze ontwikkelingen expliciet aan de orde te stellen, wil ik wijzen op een aantal belangrijke veranderingen in de machtsverhoudingen in de Lubavitcher gemeenschap. Macht is bij velen een vies woord, dat men niet gaarne gebruikt, alhoewel er geen menselijke verhoudingen bestaan, waarin macht in de sociologische zin - het uitoefenen van invloed - geen rol speelt. Het is een fundamentele vergissing om te denken, dat religie alleen maar met een zichzelf continuerend gedachtengoed heeft te maken. We hebben steeds te maken met mensen, die op allerlei manieren hun positie proberen te vestigen en in dat kader religieuze voorstellingen gebruiken. Het is bijvoorbeeld bekend, dat zaken als competitie een voorname rol kunnen spelen bij het ontstaan van messianistische bewegingen (Burridge 1980:34-35). Er is geen reden om aan te nemen, dat dit hier anders zou zijn. Dat heeft niet zozeer betrekking op de uitspraken van de Rebbe, maar wel op de wijze waarop sommigen die uitspraken gebruiken. Twee ontwikkelingen spelen daarbij een voorname rol. De eerste is de decentralisatie van het leiderschap van de Rebbe. De tweede is de machtsafname van het Lubavitcher regime - in het bijzonder in Israël - over de afgelopen vijftien jaar. Beide ontwikkelingen hebben tot grote conflicten geleid onder leidende chassidiem.

DECENTRALISATIE EN MACHTSAFNAME VAN HET LUBAVITCHER REGIME

Zoals ik al eens eerder heb uiteengezet (Meijers 1989:218), heeft de Lubavitcher Rebbe, die geen kinderen bezit en ook geen familieleden, die hem ooit zouden kunnen opvolgen, zijn leiderschap steeds verder gedecentraliseerd. In de loop van de laatste tien jaar heeft hij verscheidene maatregelen genomen, die er op gericht leken te zijn om een eventueel machtsvacuüm te voorkomen. In dat kader kan het oprichten van de zogenaamde *Chabad*-huizen begrepen worden, autonome centra van waaruit de verbreiding en de consolidatie van de beweging in de hand genomen diende te worden. Momenteel zijn er over de gehele wereld verspreid honderden van zulke centra. Verder heeft de Rebbe ingesteld om overal, waar zich groepjes chassidiem bevinden, een formeel uit drie man bestaand bestuur te vormen⁹.

Tenslotte heeft hij bepaald, dat elke chassidische man en vrouw iemand als *masjpia*, als raadgever, zal aanstellen, die in allerlei persoon-

lijke vragen geraadpleegd moet worden. Als men bedenkt, dat de Rebbe tot die tijd voor de meest uiteenlopende wisselwasjes benaderd werd, kan men zich nauwelijks een duidelijker vorm van decentralisatie voorstellen.

Wie echter gedacht had, dat hiermee de problemen de wereld uit waren, vergiste zich. Leidende chassidiem - die zich vaak jaren met grote opoffering voor hun zaak hadden ingezet - bleken niet van plan om zonder slag of stoot hun positie met enkele anderen te delen of tegen hun zin in op grond van de adviezen van anderen een beslissing te nemen. Het moet een harde en pijnlijke tegenvaller voor de Rebbe zijn geweest, dat deze maatregelen niet het gewenste effect boekten. In sommige *Chabad*-centra ontstonden conflicten over het plaatselijke leiderschap. In tegenstelling tot sommige persberichten hadden die niet te doen met een generatiekloof of met een strijd van veramerikaaniseerde chassidiem versus Russische, zoals bijvoorbeeld Het Nieuw Israëlietisch Weekblad d.d. 21-1-1994 meldde. Volgens een andere bron (Horowitz, 1994) zouden de oudere, nog uit Rusland afkomstige Lubavitchers jaloers zijn op de jongere Amerikaanse westerse chassidiem.

Ik ken echter geen feiten, die deze voorstelling van zaken bevestigen. Niet alleen bestaat de leiding van allerlei *Chabad*-organisaties uit zowel jongere als oudere chassidiem, uit oorspronkelijke Russen en in Amerika geboren, maar bovendien is het merendeel van deze funktionarissen hecht met elkaar door huwelijksrelaties verbonden. Ik betwijfel of er zelfs leidende funktionarissen in *Chabad* bestaan, die niet door middel van zulke familierelaties deel uitmaken van een gecompliceerd verwantschappelijk netwerk. Van veel groter belang is, dat dit netwerk steeds verder economisch verzadigd raakte en dat er als gevolg verschillende concentraties van aan elkaar gelieerde families wedijverden om te vergeven posities. Wie nu in het huwelijk wil treden, kan steeds minder gemakkelijk een baan als religieuze funktionaris verkrijgen en andere banen liggen ook niet voor het opscheppen. De strijd om een betaalde functie is daardoor groter dan ooit en elke partijvorming in Lubavitch kan dan ook niet los worden gezien van de strijd om het bestaan.

Er bestaat bijvoorbeeld onenigheid over de vraag of men wel of niet moet verspreiden, dat de Rebbe Mosjich is. Afgezien van de joodse traditie, die ondanks haar messianistisch karakter behoorlijk afhoudend is met al te nauwkeurige uitspraken over dit onderwerp, heeft de verkondiging van deze boodschap allerlei neveneffecten. Al-

leen al om die reden is niet iedereen even gelukkig met een te gepro-
nonceerd messianisme. Het gevolg zou kunnen zijn, dat sommige fi-
lantropen - die veelal zelf niet of minder orthodox zijn - hun steun aan
de beweging staken. Het zetten van paginagrote advertenties in de
New York Times en andere kranten, waarin wordt aangekondigd dat
Mosjiach aan het komen is, kost vele duizenden. Het gevolg is, dat de
positie van sommige Lubavitcher organisaties is verzwakt doordat er
honderdduizenden dollars naar de media verdwijnen in plaats van
naar de instellingen waar ze voorheen naar toegingen. Conflikten in
Lubavitch kunnen in meerderheid teruggevoerd worden op de be-
heersing van geldmiddelen. Deze hebben in elk geval niets te maken
met een opvolgingsstrijd of met een generatieconflict. Het gaat steeds
om pogingen van verschillende groepen om zich economisch staande
te houden.

Zo heeft er bijvoorbeeld begin 1994 een conflict plaats
gevonden over de medische behandeling, die de Rebbe diende te on-
dergaan. In de medische rapporten, die tegen de bestaande behande-
ling ingingen - ik heb deze nauwkeurig doorgelezen - ontbrak de me-
ning van een neuroloog, terwijl de Rebbe een aantal hersenbloedingen
heeft gehad. Er stonden uitsluitend opmerkingen in van gerieters en
revalidatieartsen. De bedoeling van het rapport was echter duidelijk.
De leidende funktionaris, die bepaalde welke specialisten zich met de
Rebbe mochten bemoeien, kwam naar voren als iemand, die on-
geschikt voor zijn functie zou zijn. Enkele maanden eerder had deze
zelfde funktionaris echter geprobeerd om zijn voornaamste concur-
rent, die aan het hoofd stond van één van de meest actieve Lu-
bavitcher organisaties, uit te schakelen door hem uit te sluiten van het
doen van betalingen. Als gevolg werd hij grondig beperkt in zijn bewe-
gingen. Wanneer men dan bedenkt, dat *Chabad* alleen al in Californië
zo'n 750 mensen op de loonlijst heeft staan, maar - naar verluidt -
slechts over zo'n zestig miljoen dollar kan beschikken en dat is niet
veel voor een dergelijke beweging, kan men zich voorstellen, dat de
beheersing van financiële middelen een uiterst belangrijke bron van
conflict is¹⁰.

Bovendien heeft Lubavitch veel met tegenwerking te kampen
gehad. De Israëlische tegenstanders van de beweging hebben jaren
lang alles in het werk gesteld om de Lubavitchers het leven zuur te
maken (vgl. Meijers 1989:223). Ouders, die hun kinderen op Lu-
bavitcher scholen deden, kregen in een aantal gevallen bezoek van de

concurrentie, die hun soms onder dreiging overhaalden om hun kinderen op andere scholen te plaatsen. Staatssubsidies kwamen niet bij Lubavitch terecht. Neutrale religieuze functionarissen, die Lubavitcher festiviteiten bezochten, vreesden dat hun ruiten ingegooid zouden worden¹¹ en tenslotte culmineerde deze strijd tussen de verschillende religieuze regimes in een poging van de gevestigde orthodoxie, die vertegenwoordigd werd in een eigen partij, om Lubavitch in de ban te doen.

Lubavitch bleef geen andere keus over dan de toegeworpen handschoen op te nemen en deel te nemen aan de partijpolitiek. Het werd voor het eerst noodzakelijk om zetels in het parlement te bemachtigen. De Israëlische verkiezingen van 1988 gaven een overwinning te zien van de toenmalige *Agoeda*-partij, waar Lubavitch zeer invloedrijk was. Toch hebben juist deze verkiezingen Lubavitch de das om gedaan, want de beweging moest noodgedwongen zijn politieke neutraliteit laten varen. Het werd onmogelijk om zich terug te trekken uit de politiek. Dat zou - vooral, omdat de politieke tegenstanders alles in het werk stelden om zich bij de verkiezingen in 1992 zo sterk mogelijk in het parlement te profileren - als een nederlaag kunnen worden opgevat. In de daaropvolgende jaren begaven de Lubavitchers zich steeds meer op het terrein van de partijpolitiek, overigens zonder veel resultaat, maar met het image van Lubavitch als een neutrale en onafhankelijke, louter religieuze beweging was het gedaan.

Lubavitch moest op de een of andere wijze met een nieuwe identiteit komen om het getij te kunnen keren. Toen de Lubavitcher Rebbe verkondigde, dat Mosjiach als het ware voor de deur stond, was de stap klein om daarvan te maken, dat Mosjiach er al was en dat de Lubavitcher Rebbe daar de belichaming van vormde. Het is niet zonder reden, dat in zowel Amerika als Israël de voornaamste activisten tevens een leidende rol speelden in de Lubavitcher jeugdbeweging. Deze organisatie, die zich bezighoudt met missionaire activiteiten, bestaat beslist niet alleen of zelfs in meerderheid uit jongeren. Zulke activiteiten zijn echter alleen maar mogelijk wanneer er iets te missioneren valt en aan een clientèle begon het Lubavitch steeds meer te ontbreken.

Bovendien had Lubavitch een andere zware klap te incasseren. De Lubavitcher Rebbe heeft sinds jaar en dag pogingen gedaan om in het Israëlische parlement een wet te doen aannemen, waarin alleen diegenen als jood erkend zouden worden, die dat volgens de maatstaven van de *Halacha* ook inderdaad waren¹².

Praktisch betekende dit, dat alleen bekeerlingen, die bij een orthodox rabbinaat tot het jodendom waren overgegaan, als zodanig erkend konden worden. Het kan niet genoeg beklemtoond worden, dat het jood-zijn op een verwantschapskriterium berust en niet op een religieuze overtuiging. Iemand is joods wiens moeder joods is of die door een orthodox rabbinaat als joods wordt erkend. Die wet is vooral dankzij de tegenwerking van het gevestigde orthodoxe regime niet aangenomen, hetgeen er in de praktijk toe heeft geleid, dat de kloof tussen orthodoxie en niet-orthodoxie zo onnoemelijk groot is geworden, dat huwelijken tussen partners uit orthodoxe en niet-orthodoxe families over enkele jaren onmogelijk zullen zijn. Tegen die tijd zal men niet meer kunnen nagaan of iemand volgens de traditionele maatstaven wel of niet joods is¹³.

De gevestigde orthodoxie, en dat geldt evenzeer voor de andere chassidische groeperingen, heeft dit tot dusver betrekkelijk koud gelaten. Zij bemoeit zich immers niet of nauwelijks met de niet-orthodoxie. Lubavitch heeft zijn enorme expansie echter te danken aan zijn maatschappelijk engagement en - als gevolg - aan zijn aanhang in niet-orthodoxe kringen. Door het toenemen van de sociale afstand tussen orthodoxie en niet-orthodoxie, een kloof die nu al vrijwel onoverkomelijk groot is, zal Lubavitch steeds moeilijker aanhangers onder niet-orthodoxen kunnen aanwinnen. Dat wordt nog meer het geval, wanneer er geen zekerheid over het jood-zijn van de potentiële clientèle meer bestaat.

Een andere zware klap was het besluit van de Israëlische regering om een deel van de bezette gebieden op te geven. De gevestigde orthodoxie is daar lange tijd voorstander van geweest, maar de Lubavitcher Rebbe heeft zich daar altijd tegen verzet. Eén van zijn voornaamste argumenten was de veiligheid van Israël. Voor veel Lubavitchers, moet de teruggave van bezet gebied het begin van het einde betekenen.

Tenslotte nemen de Lubavitchers in de joods-orthodoxe samenleving een veel minder geïsoleerde positie in dan de rest van de ultra-orthodoxie. De Lubavitcher Rebbe behoort tot de weinige ultra-orthodoxe autoriteiten, die zich niet alleen tot joden, maar ook tot niet-joden richt¹⁴.

De huidige maatschappij staat echter in toenemende mate allerlei waarden voor, die in het geheel niet stroken met het orthodoxe waardenpatroon. De betrokkenheid tot de niet-joodse wereld is verder nog

wreed verstoord door de raciale botsingen in Brooklyn, die tot slachtoffers aan beide zijden hebben geleid.

Dit alles moet velen het gevoel hebben gegeven van de overwinning van het kwaad, van het eind van de eigen wereld. De slogan, dat Mosjiach niet alleen 'on the way' is, maar er al daadwerkelijk is, vormt een weerspiegeling van het gevoel van ondergang, onmacht en existentiële bedreiging, die men allerwegen gewaar werd. Tevens klonken er stemmen, dat deze ontwikkeling van het kwaad een inherent deel vormde van de barensweeën van de messiaanse tijd. Ook Bi-leams vloek verkeerde immers tot zegen.

De specifieke vorm, die het Lubavitcher messianisme heeft aangenomen, heeft niets uit te staan met een opvolgingsstrijd, maar met sociaal-economische en politieke factoren. De Rebbe heeft zijn gezag steeds verder gedecentraliseerd. In elke Lubavitcher vestiging zijn functionarissen benoemd, die het plaatselijk gezag dienen uit te oefenen. Niettemin blijven verwantschap, economische competitie en rivaliteit op andere gronden een bron van verdeeldheid¹⁵.

De huidige situatie doet mij denken aan de tijd van de opkomst van de *Haskala* in het begin van de negentiende eeuw. Toen hebben chassidiem en hun tegenstanders zich aaneengesloten om de dreiging van sekularisatie te kunnen weerstaan. In feite kunnen we op dit moment eveneens een nieuwe wending verwachten, nu de *Intifada* niet alleen tot een nieuwe eenheid heeft geleid onder de Arabische bevolking van Israël, maar ook onder de orthodoxie. Het gevaar voor het lijfelijke bestaan heeft tot een hechtere relatie tussen de verschillende orthodoxe groeperingen geleid dan er in de afgelopen tientallen jaren ooit is geweest. Als de voorspelling van de Lubavitcher Rebbe, dat de komst van Mosjiach nabij is, één dezer dagen bewaarheid mag worden - en wat mij betreft, mag dit absolute goed spoedig aanvangen na het absolute kwaad, dat wij een halve eeuw geleden hebben ondervonden en dat vooral door de inval in Normandië op deze zesde juni 1944 een halt werd toegeroepen - dan treft Mosjiach als gevolg van de internationale politieke situatie wellicht een verenigde orthodoxie aan.

Meneer de Rektor Magnificus, leden van het College van Bestuur, dames en heren,

Eerst en vooral zou ik het Bestuur van de Akademie voor Jodendom willen bedanken voor alle moeite, die het heeft gedaan om

een bijzondere leerstoel 'Antropologie van het Jodendom' aan de VU in te stellen. Ik dank tevens de verschillende andere joodse organisaties, die dit initiatief anderszins hebben gesteund. Ik breng in het bijzonder mijn dank uit aan Rabbijn van de Kamp van de Akademie voor Jodendom en aan de voorzitter van mijn curatorium, professor de Wolff van de Universiteit van Amsterdam, en de beide andere curatoren, de hoogleraren Bax en Tennekes. Zij hebben niet alleen veel werk verzet om deze leerstoel gevestigd te krijgen, maar zij hebben mij tevens steeds bijgestaan in de ontwikkeling van plannen voor onderwijs en onderzoek. Ik dank de vakgroep ca/snws voor het in mij gestelde vertrouwen. Een aantal van haar leden heeft zich ten zeerste beijverd voor de tot standkoming van deze leerstoel. Ik hoop het beginsel van reciprociteit, dat antropologen niet onbekend is, op gepaste wijze op mijn vakgroep te kunnen toepassen door een specifieke bijdrage aan onderwijs en onderzoek te leveren. Ik stel het tevens hogelijk op prijs, dat de contacten met collega's, die zich met verwante gebieden bezighouden, van zowel de Universiteit van Amsterdam als wel van dit huis in eerste instantie al tot enige samenwerking hebben geleid. Het is hier tevens de plaats om het Dagelijks Bestuur van de Faculteit der Sociaal-Culturele Wetenschappen dank te zeggen voor zijn instemming met mijn plan om het 'Amsterdam Institute for the Anthropology of Judaism and the Study of Jewish Culture' op te zetten.

Er zijn hier velen aanwezig tot wie ik iets persoonlijk zou willen zeggen, zelfs zovelen, dat ik ongetwijfeld de tijdslimiet zou overschrijden. Laat ik het in eerste instantie algemeen houden en zeggen, dat de collegiale contacten binnen onze vakgroep - ondanks alle meningsverschillen - beter zijn dan aan vele andere universitaire instellingen. Ook de relaties tussen staf en studenten zijn goed en wij bieden een rijk geschakeerd onderwijsaanbod. Wellicht zijn dat mede de redenen, dat onze studentenaantallen relatief toenemen in plaats van afnemen, zoals elders. Een enkel persoonlijk woord moet u mij echter toestaan.

Hoogeleerde Bax, beste Mart. Hoeveel jaren werken jij, Ed en ik al niet samen? Jij bent voor mij een belangrijke leermeester geweest en eigenlijk ben je dat nog steeds. Ik bewonder je denkracht, je theoretisch inzicht en je schrijfstijl. Belangrijker echter is, dat wij kunnen bogen op een hechte vriendschap, die op wederzijds respect is gebouwd.

Waarde Rubin, beste Derek. Ik hoop, dat wij samen aan het onderzoek van joodse culturen verder kunnen werken. Jij vanuit jouw discipline en ik vanuit de mijne. Ook onze vriendschap heeft diepe wortels.

Vijftien juli is het 32 jaar geleden, dat de Lubavitcher Rebbe mij bij zich riep en mij toewenste, dat ik in mijn huidige functie benoemd zou worden, al was ik toen pas een eerstejaars student. Het heeft mij niet onberoerd gelaten, dat op de brief van de Vereniging, waarin er akkoord werd gegaan met mijn aanstelling, diezelfde datum vermeld stond.

Met deze oratie, die een academische variant op de traditionele rite de passage vormt, is een nieuwe leerstoel aan de VU gevestigd. Ik hoop hiermee een extra dimensie aan onze vakgroep, aan de Akademie voor Jodendom en aan de VU te mogen schenken in deze tijd van het verdwijnen van superspecialismen, die de universitaire gemeenschap echter gemaakt hebben tot wat zij nu is. Het is geen toeval, dat deze leerstoel als eerste van die naam in de academische geschiedenis van Nederland aan de Vrije Universiteit is ingesteld. De Vrije Universiteit beschouwt immers 'de vreze des Heren als het begin van alle wijsheid'. Waar zou een leerstoel in de antropologie van het jodendom beter op zijn plaats zijn? Wat dit laatste betreft, zou de doelstelling van de VU reëler gestalte kunnen krijgen door het bevorderen van dergelijke specialismen. Wij dienen niet te vergeten, dat deze specialismen maatschappelijk steeds relevanter worden.

Het is ook geen toeval, dat de antropologie van het jodendom momenteel internationaal op tal van plaatsen in de wereld furore maakt. Er is meer dan ooit ruimte en noodzaak tot het doen van nieuw onderzoek door de politieke situatie in het Midden-Oosten, door de massale emigraties van Russische joden naar het Westen, ook door andere emigraties naar Israël en door zowel de expansie van orthodox jodendom als wel de voortgang van sekulariserende tendenzen. Ik hoop, dat deze benoeming mij in staat zal stellen aan de wetenschappelijke studie van deze ontwikkelingen intens bij te dragen. Ik dank u voor uw aandacht.

Noten:

- 1 Er zijn verscheidene voorbeelden te geven van geleerden, die hetzij zichzelf als de potentiële Mosjiach beschouwden dan wel door anderen zo werden gezien. Rabbi Jitschak Luria (1534-1572), de bekende kabbalist uit Safed, werd in zijn tijd als Mosjiach beschouwd. De term Mosjiach werd ook als eretitel gebruikt, zoals bijvoorbeeld bij Rabbi Jehoeda Löw, de *Maharal* van Praag (1525-1609) achter wiens naam tevens werd toegevoegd "dat onze meester eeuwig moge leven." De achttiende eeuwse *Or Hachaim* beschouwde zichzelf als Mosjiach (Keller 5752:5).
- 2 Collins (1990:215 e.v.) vergelijkt religies met een universalistische karakter met religies met een meer partikularistisch karakter. De eerste claimen een boodschap voor de gehele mensheid, terwijl de laatste, zoals bijvoorbeeld de clanreligies, zich tot de eigen gemeenschap beperken. Alleen bij universalistische religies zou ketterij optreden, omdat deze religies in principe de gehele wereld als hun recruteringsgebied beschouwen. Het gevolg is, dat elke andersdenkende een potentiële ketter is. Clan- en familiereligies hebben met dit probleem niet te kampen. Volgens dezelfde redenering zou men messianisme, in de zin van de komst van een verlosser voor de gehele mensheid, slechts bij de universalistische religies mogen verwachten. Messianistische troebelen vormen immers veelal een variatie op ketterij. De term ketterij geeft echter het oordeel van de vertegenwoordigers van de gevestigde religie weer. Wanneer messianisme door de gevestigde geestelijkheid wordt verworpen, spreekt men van ketterij. Niettemin kent elke religie een wel dan niet geaccepteerde vorm van messianisme (vgl. Worsley 1974:221-225). Ook in stamreligies treden met de regelmaat van een klok profeten naar voren, die een nieuwe heilsboodschap voor de eigen gemeenschap verkondigen.
- 3 De term religieus regime gebruik ik in navolging van Bax, 1991a. Ik pas niet alleen maar een langzamerhand gangbare term toe, maar ik benadruk hiermee een theoretisch perspectief waarvan ik de waarde steeds beter besef.
- 4 De Lubavitcher Rebbe heeft twee jaar geleden een hersenbloeding gehad. Sedertdien is hij aan één kant verlamd en niet in staat om te spreken. Vragen, die door chassidiem werden gesteld, werden aan hem voorgelegd door zijn sekretaris en met een hoofdknik beantwoord. Zo heeft men de Rebbe gevraagd of men mocht zeggen, dat de Rebbe Mosjiach is. De Rebbe heeft daarop ontkennend gereageerd. Een jaar later hebben anderen opnieuw vragen over dit onderwerp gesteld. De sekretaris van de Rebbe weigerde om deze voor te leggen aan de Rebbe, omdat de Rebbe te ziek zou zijn om zulke vragen te beantwoorden. Sedertdien is het niet meer mogelijk om aan de Rebbe vragen voor te leggen, omdat hij in maart 1994 een tweede stroke kreeg. Deze trof hem op dezelfde dag als de eerste.

- 5 De Rebbe heeft overigens wel uitspraken gedaan, die gemakkelijk als zodanig uitgelegd kunnen worden. Hij heeft bijvoorbeeld er op gewezen, dat de getalswaarde van *Beth Mosjiach*, het huis van Mosjiach, 770 is (Schneerson 5752:4). Het Lubavitcher hoofdkwartier bevindt zich op Eastern Parkway 770. Verder bestaat er een traditie, dat Mosjiach een afstameling van twee achttiende eeuwse chassidische rebbes zal zijn. De Rebbe stamt van beiden af. Zie verder over de naam Menachem als naam van Mosjiach Schneerson 5752:3. Een van zijn voornaamste uitspraken is echter: "Moshiach is quite literally here... My saintly father-in-law, the Moshiach of our generation, let it be known that all the service which was expected of the Jewish people in Exile has been completed and perfected, and we are now ready to receive Moshiach Tzidkeinu. As all obstacles have now been removed, Moshiach not only exists, but is also revealed. All that remains is for us to receive and greet Moshiach in actual fact" (Schneerson 5752:5).
- 6 De ziekte van de Rebbe, die overigens niet tot aantoonbaar hersenletsel heeft geleid, maar wel tot ernstige verlammingen, behoeft volgens de chassidim geen beletsel voor hem te zijn om zich vandaag of morgen als Mosjiach te manifesteren. In het januarinumnummer van het in Amerika verschijnende Chabad Magazine (1994:69) is een passage uit Jalkoet Sji-moni (499) opgenomen. Daarin zegt G'd tot Mosjiach: "...the sins of the people will make you enter in an iron yoke, as a calf whose sight is dimmed, depress your spirit with a yoke, and your tongue will cleave to its palate, do you want that?" Dan antwoordt Mosjiach: "Master of the universe! Is this pain for many years?" En G'd zegt: "...I have decreed it on you. If you are sad, I will remove it immediately." Vervolgens zegt Mosjiach tot G'd: "Heer der wereld! Met vreugde en blijdschap in mijn hart neem ik dit op mij onder voorwaarde, dat niemand van Israël verloren zal gaan..."
- 7 In een toespraak in 1991 gehouden, zei de Rebbe: "What more can I do to motivate the entire Jewish people to clamor and cry out, and thus actually bring about the coming of Moshiach? All that has been done until now has been to no avail. For we are still in Exile; moreover, we are in an inner Exile in regard to our own service of G-d." "All that I can possibly do is to give the matter over to you. Now, do everything you can to bring Moshiach, here and now, immediately" (Schneerson, 5752).
- 8 *Chabad* is één van de grootste ultra-orthodoxe organisaties ter wereld. Volgens Landau (1993:70) telt Lubavitch 3000 'afgezanten', die verspreid over meer dan dertig landen hun activiteiten in naam van de Rebbe uitvoeren. De vele Lubavitcher organisaties strekken zich eveneens uit over een groot aantal landen. Er bestaat een uitgebreid netwerk van Lubavitcher scholen, van *chadoriem*, lagere religieuze scholen, tot Talmoe-dische Akademies voor mannen en vrouwen, ongehuwden en gehuwden en voor jongeren met een niet-orthodoxe achtergrond.

Bovendien zijn er tal van week- en maandbladen in verschillende talen. De Lubavitcher uitgeverijen in Amerika en Israël publiceren verder regelmatig werken op het gebied van de *Halacha*, de chassidische filosofie, geschiedenis enz.

9. Aan het hoofd van de vrouwelijke Lubavitcher organisaties staat een bestuur, dat uit vrouwen bestaat.
10. Bij mijn onderzoek in Chisinau, de hoofdstad van Moldavië, heb ik kunnen vaststellen, dat er op de loonlijst van de plaatselijke vertegenwoordiger van de Rebbe zo'n honderd namen voorkwamen. Sommigen waren voor enkele uren per dag in dienst en andere voor hele dagen. In elk geval kan men zich aan de hand van dit soort informatie een voorstelling maken van de kosten, die verbonden zijn aan het opzetten van een reguliere Chabad-gemeenschap. Zie ook Meijers, 1991 en 1993.
11. Deze informatie berust op interviews, die ik in Israël in 1988 heb afgenomen.
12. Zie bijvoorbeeld The Jerusalem Post International Edition d.d. 5-7-1986, bl.4 over dit onderwerp.
13. Volgens sommige Amerikaanse orthodoxe inschattingen vindt er binnen één generatie een schisma in de joodse gemeenschap plaats, waarbij de niet-orthodoxe joden niet langer door de orthodoxie als joods erkend zullen worden (Landau 1993:XXIII).
14. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de opdracht van de Rebbe aan zijn chassidim om in elk land regeringsleiders en anderen te benaderen met het doel hen ervan te overtuigen, dat de zogenaamde zeven noachidische geboden nageleefd moeten worden. Deze geboden, die een algemene ethische wijze van leven voorschrijven, gelden volgens de joodse traditie voor alle afstammelingen van Noach, joden en niet-joden (Landau 1993:70).
15. Volgens de media (NRC/Handelsblad d.d. 2-4-'94, bl.17) is momenteel de banengroei in de Verenigde Staten op het hoogste peil in zes jaar. Er vindt een krachtig herstel van de economie plaats. Het zou mij niet verwonderen wanneer dat een afname van de spanningen in Lubavitch ten gevolge zal hebben.

LITERATUUR:

Avruch, Kevin A.

1979 Gush Emunim: politics, religion and ideology in Israel. *Middle East Review* 11(2):26-31.

Bax, Mart

1991 a Religious regimes and state formation: towards a research perspective. In: Eric R. Wolf, ed.: *Religious Regimes and State-Formation. Perspectives from European ethnology*, pp.7-28. Albany, NY: State University of New York Press.

1991b Marian Apparitions in Medjugorje; Rivaling Religious Regimes and State-Formation in Yugoslavia. In: Eric R. Wolf, ed.: *Religious Regimes and State-Formation. Perspectives from European ethnology*, pp.29-54. Albany, NY: State University of New York Press.

Birnbaum, S.A.

1951 *The Jewries of Eastern Europe. The Slavonic and East-European Review* 29(73):420-443.

Burridge, Kenelm

1980 *New Heaven New Earth. A study of millenarian activities*. Oxford: Basil Blackwell.

Cohn, Norman

1978 *The pursuit of the millennium. Revolutionary millenarians and mystical anarchists of the Middle Ages*. London, Toronto, Sydney, New York: Granada Publishing.

Collins, Randall

1990 *Weberian sociological theory*. Cambridge, New York etc.: Cambridge University Press.

Douglas, Mary

1993 Balaam's place in the Book of Numbers. *MAN* 28(3):411-430.

Dubnow, Simon

1928 *Weltgeschichte des Jüdischen Volkes*. Band VII. Berlin: Jüdischer Verlag.

Horowitz, Craig

1994 Ego. Ambition. Fanaticism. As the Lubavitcher rebbe - the Messiah to many - lies grievously ill, the faithful fight over the future. *New York* February, 14.

Keller, J.J.

5752 *Kuntres Moshiach shebechol dor. Likut midivrei chazal vesifrei hakodesh be-inyan moshiach she becholdor*. Brooklyn, NY: eigen beheer.

Köbben, A.J.F.

1964 Profetische bewegingen als uiting van sociaal protest. In: *Van primitieven tot medeburgers*, pp.94-154. Assen: Van Gorcum.

Landau, David

1993 *Piety & Power. The world of Jewish fundamentalism*. London: Secker & Warburg.

McGuire, Meredith B.

1983 Discovering religious power. *Sociological Analysis* 44(1):1-10.

Meijers, Daniel

1989 *De revolutie der vromen. Ontstaan en ontwikkeling van het chassidisme. Waarin is opgenomen het verslag van reb Dan Isj-Toms reis door de eeuwigheid*. Hilversum: Gooi en Sticht.

1991 Joodse gemeenschappen herleven in Sovjet-Unie. In: *NRC/Handelsblad* d.d. 20-8-1991, p.10.

1993 De ontwikkeling van een orthodox-joods regime in de voormalige Sovjetunie. *Sociologische Gids* 40(1):20-33.

Nini, Yehuda

1991 *The Jews of the Yemen 1800-1914*. Translated from the Hebrew by H.Galai. Chur, etc.: Harwood Academic Publishers.

Schneerson, Rabbi M.M.

1962 *Likutei Sichos*, vol. I. Brooklyn, N.Y.: Kehot Publication Society.
5752 *Greeting Moshiach here and now*. Free translation of edited Sichos and responses from the Lubavitcher Rebbe, Shlita. Published by Agudas N'shei Ubnos Chabad of Crown Heights.

Scholem, G.

1958 Jewish Messianism and the idea of progress; exile and redemption in the Cabbala. *Commentary* 25(4):298-305.

1973 *Sabbatai Sevi. The mystical messiah 1626-1676*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Verrips, Jojada

1980 De genese van een godsdienstige beweging: Het Nieuwkerkse werk. *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 6(18):113-138.

Weissbrod, Lilly

1982 Gush Emunim ideology - from religious doctrine to political action. *Middle Eastern Studies* 18(3):265-275.

Werblowsky, R.J.Z.

1958 Crises of Messianism. *Judaism* 7(2):106-120.

Worsley, Peter

1974 *The trumpet shall sound. A study of "cargo" cults in Melanesia*. New York: Schocken Books.

VU Boekhandel / Uitgeverij Amsterdam
ISBN 90 - 5383 - 318 - 8